

ŞEYH HÂLİD DİVANI'NDA GÖNÜL TASAVVURU*

Yılmaz ÖKSÜZ**

Öz

İnsanın maneviyatının merkezi ve hislerinin kaynağı olan gönül, edebî açıdan da önemli bir konuma sahiptir. İster beşerî anlamda olsun ister ilahî, her durumda âşık-sevgili ikilisinin buluşması noktası ve aşkla ilgili gelişmelerin yaşandığı mekandır. Divan edebiyatında muhtelif şekillerde ele alınan kavram, tasavvuf edebiyatında genelde yüce sevgilinin tecelligâhu olarak tasavvur edilir ve ona lââyık olması gerektiği dile getirilir. Çeşitli tasavvur ve tamlamalarla edebî ürünleri zenginleştiren gönül, geçmişten bugüne kadar, birçok mutasavvıf şairin ilgisini çekmiş ve mısralarına konu olmuştur. Gönül kavramını eserinde önemle istimal edenlerden biri de son dönem mutasavvıf şairlerinden Şeyh Hâlid'dir. Bu makalede, Şeyh Hâlid Efendi'nin gönül tasavvuru ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Tasavvuf, Şeyh Hâlid, Divan, Gönül,

THE IDEA OF HEART IN THE DIWAN OF SHEIKH HALID

Abstract

Heart, the center of human spirit and the source of feelings, holds an important position in the aspect of literary. In either means of divine and human, in every case, the meeting place of enamoured-lover couple and it is a unique place of where the developments about love occur. The term is discussed in various ways in classical literature, sufi literature generally conceives it as the place of supreme lover and is expressed that it must be worthy of him. With various imagination and clauses, literary products are enriched with hearts, it attracted the attention of many sufi poet and decorated the verse, from past to present. Sheikh Halid, sufi

* Geliş Tarihi / Received Date : 19.10.2017

Kabul Tarihi / Accepted Date : 14.11.2017

Bu makale, Yılmaz Öksüz, "Şeyh Hâlid Divanı'nda Gönül Kavramı" *Sivaslı Mutasavvıf Şair Şeyh Hâlid Sempozyumu* (Sivas: TDED Sivas Şubesi, 26 Mayıs 2013) adlı bildiriden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yilmaz.oksuz@gop.edu.tr.

poet of the last period, uses heart concept significantly in his work. In this article, the idea of heart of Sheikh Halid is discussed.

Key Words: Literature, Mysticism, Sheikh Halid, Diwan, Heart.

Giriş

Uzun bir geçmişi olan Türk dili, zaman içerisinde eski kelimelerinden bir kısmını kaybederek yerine yenilerini koymuş; bir kısmını daha da güzelleştirerek yaşatmaya devam etmiştir. Gönül de onun vazgeçemediği önemli kavramlardan biridir. En eski hâli *kön-kül* olmakla birlikte sonradan *könğül* şeklini alan kelime, Türkiye Türkçesinde *gönül* sesini kazanmıştır.¹ Örneğin; Yûsuf Has Hâcib'in (ö. 469/1077[?]) sözlerinde *könğül* şeklinde geçen kavram, Yûnus'un (ö. 720/1320[?]) şiirlerinde *gönül* olarak yerini almaktadır:

Könğül kimni sevse körür közde ol

Közün kanca baksa uçar yüzde ol.²

Aşk imâmdur bize gönül cemâat

Kiblemüz dost yüzi dâimdür salât.³

Arapça kalb, hatır; Farsça dil, derun kelimeleriyle anlamdaş olan kavram, sevgi, istek, düşünüş, anma gibi manalara gelmektedir. Edebî ürünlerin hatırı sayılır üyelerinden biri olan gönül, Anadolu insanın kalp, dimağ ve lisanında bu karşılık ve manaların ötesinde bir konuma sahiptir. Nitekim gönül kelimesiyle oluşturulan birçok tamlama, deyim ve atasözü, müradifi olan kelimelerle aynı ölçüde yapılamamaktadır.⁴ Kavram, dilimizin musikisine uygun olduğu kadar duygu yüklü ve gizemlidir de. Bulduğu beyit, mısra yahut söz grubuna yeni bir mana kazandırır. Söz gelimi alçak kelimesi, birlikte kullanıldığı hemen her kelimeyle alçalmayı anlatırken gönül kavramıyla yüceliği ifade eder.

Edebiyatımızın hemen her alanında istimal edilen gönül, genelde sevgili ile olan bağı açısından ele alınır. Sevgili, gönül âleminin güneşi, gönül semasının mahı, gönül ülkesinin sultanı, gönül hanesinin mihmanı, gönül meyhanesinin

¹ Yavuz Bülent Bâkiler, *Sözün Doğrusu 2*, İstanbul: Size Dergisi Yay., 2004, s. 128.

² Nihad Sâmî Banarlı, *Türkçe'nin Sırları*, İstanbul: Kubbealtı Neşr., 1999, s. 77.

³ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Dîvân ve Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul: H Yay., 2008, s. 117.

⁴ Gönül eğlencesi, gönül darlığı, gönül rahatlığı, gönül dilencisi, gönül bulantısı, gönül birliği, gönül rızası, gönül tokluğu, gönül hoşluğu, gönül eri, gönül dostu, gönül eğlendirmek, gönlü olmak, gönlünden kopmak, gönlünü etmek, gönlünü avutmak, gönlün yazı var kışı var, gönül fermân dinlemez, gönül kimi severse güzel odur, gönüller bir olunca samanlık seyrân olur vs.

sâkisi, gönül gülşenin gülü veya bülbülüdür. Gönül ise sevgilinin bir bakışıyla yaralanıp tuzağa düşen kuş, onun etrafında dönüp duran pervane yahut aşkıyla yanıp eriyen bir mumdur. Bir yerde karar kılmayan gönül, nihayetinde gidecek yeri olmayan gariplerin, gecenin eriştiği yerde geceleme gibi, sürekli sevgilinin siyah saçlarında karar eyler⁵. İster gamlı ister mesut olsun, her hâliyle âşğın en yakın dostu olup ona her hâlde yetebilecek bir hüviyete sahiptir. Meselâ; Nef'î'ye (ö. 1044/1635) göre; kendi gönlüyle hemhâl olan bir âşğın ne meclise ne kadehe ne şaraba ne de sâkiye ihtiyacı vardır:

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül

*Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül.*⁶

Divan edebiyatını olduğu kadar halk edebiyatını da ilgilendiren kavram, halk şairlerince de benzer şekillerde ele alınmış ve sevgiliden bahsedilince gönül kavramının kullanılması âdeta kaçınılmaz olmuştur. Nitekim yad ellerin bakışını yârinin yüzünden anlayacak kadar kıskanç ve hassas olan şair de sevgiliyi gönül tahtına yerleştirmektedir:

A benim bahtı yârim gönlümün tahtı yârim

Yüzünde göz izi var sana kim baktı yârim.

Tasavvufî edebiyatta; ten kafesinde hapsedilmiş kuş veya içinde can fitili yanan cam fanus⁷ olarak tasavvur edilen gönül, “ben göklere ve yere sığmam fakat, mümin kulunun kalbine sığarım”⁸ kutsî hadisi gereğince de Allah’ın tecelligâhıdır. Dolayısıyla Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) “Kâbe bünyâd-ı Halîl-i Âzerest/ Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekberest” şeklinde tanımladığı gönül, İbrahim’in (a.s.) inşa ettiği Kâbe’den daha değerlidir. Bu yüzden gönül yapan, Kâbe inşa etmiş gibi ecir kazanırken; gönül yıkan, aslında arş-ı Rahman’ı yıkmakta olup faydalı amellerini bile zayıf etmektedir. Yûnus Emre bunu şöyle dile getirmektedir:

Bir kez gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil

*Yetmiş iki millet dahi elin yüzün yumaz değil.*⁹

⁵ Ayrıca bk. İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay., 2000, s. 153-154.

⁶ N. Ziya Bakırcıoğlu, *Şah Beyitler*, İstanbul: Ötüken Neşr., 2004, s. 197.

⁷ Alim Yıldız, *Şiirin Gölgesinde*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2011, s. 90.

⁸ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve Muzîlü'l-ilbâs*, Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006, 2: 230, (no: 2256).

⁹ Tatçı, *Yûnus Emre Dîvân ve Risâletü'n-Nushiyye*, s. 216.

Fakat gönlün sevgiliye mekân oluşu şarta bağlıdır. Mutasavvıf şaire göre; Kâbe putlardan nasıl arındı ise, gönül de mâsivâdan öyle arınmalı, ağyârdan berî olmalı ve güzel hasletlerle ma'mur edilmelidir ki padişah, gönül sarayını teşrif etsin. Şemseddin Sivasî (ö. 1006/1597), bu hususu şu şekilde ifade etmektedir:

Sür çıkar gayrı gönülden tâ tecelli kıla Hak

Pâdişâh konmaz sarâyâ hâne ma'mûr olmadan.¹⁰

1. ŞEYH HÂLİD'İN HAYATI ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Şeyh Hâlid (1856-1931) hakkında malûmat sunan kaynaklar, birkaç eserle belgeden ibarettir. Bunların ilki şairin *Mektûbât* adlı eseridir. Sivas Salnâmeleri, mahkeme sicilleri ile Vehbi Cem Aşkun'un (ö. 1399/1979) *Sivas Şairleri* adlı eseri de bilgi ihtivâ etmektedir. Fakat bunlardan da istifade edilerek son zamanlarda yapılmış olan en önemli çalışma, Alim Yıldız'ın *Şeyh Hâlid Divanı* isimli eseridir.¹¹

1.1. Hayatı

İsmi Mehmed Hâlid olan şair, 1856'da Sivas'ta doğmuştur. Babası Nakşî şeyhlerinden Ahmed Efendi'dir¹². Küçük yaşta önce annesini sonra da babasını kaybetmiştir. Yedi yaşına kadar amcaları ile ağabeyinin nezaretinde büyümüş; sonrasında "sultanım" dediği Üveysî şeyhi Mehmed Sâdık Baba'nın himayesine girmiştir.¹³ Bu hususu *Mektûbâtı*'nda şöyle anlatmaktadır:

"... ve bu hâlde bin iki yüz seksen iki târîhinde amca-i muhterem Hâfız Rahmî Efendi Hazretleri ahvâl-i âcizânemi sultânım Mehmed Sâdık Baba Hazretleri'nin peder-i muhteremleri sultânım Ahmed Nûri Hazretleri'ne yazmış. Ve müşârun ileyh rahmedip evlâdlığa kabul ve vâsita-i âcizîyle birçok ihvânın feyiz-yâb olacağını mübeşşir bir de icâzetnâme göndermiş idi".¹⁴

Sıbyan Mektebi'ni bitirdikten sonra rüştiyeye başlayan Şeyh Hâlid, 1868 yılında mezun olmuştur. Bu sıralarda amcası Hafız Rahmî'yi de kaybeden şair, 1873'te askere gitmiş, Kars'ta askerlik yaptığı sırada 93 Harbi (1877-78) olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmıştır. Dönüşünde ise evlenmiştir.¹⁵

¹⁰ Alim Yıldız, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, İstanbul: Sivaslılar Vakfı Yay., 2003, s. 118.

¹¹ Alim Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, Sivas: Asitan Yay., 2011.

¹² Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Şairleri*, Sivas: 1946, s. 244; Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 3.

¹³ Ahmet Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubâtı'nda Din ve Tasavvuf*, Sivas: Asitan Yay., 2011, s. 166-167.

¹⁴ Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubâtı'nda Din ve Tasavvuf*, s. 167 (mektup 10).

¹⁵ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 4; Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubâtı'nda Din ve Tasavvuf*, s. 166-167.

Yirmi beş yaşından (1880) itibaren Sivas, Tokat, Malatya mahkemelerinde katiplik, başkâtiplik ve hâkim yardımcılığı yaptıktan sonra şeyhi Tosyalı Sâdık Baba'nın manevî emriyle emekli olmuş ve Sivas'a dönmüştür. Ömrünün sonuna kadar burada kalan ve şeyhinin vefatı üzerine postnişin olan Şeyh Hâlid, 1931'de doğduğu şehirde vefat etmiş ve Yukarı Tekke Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁶

1.2. Şahsiyeti

Nakşî tarikatına bağlı üveysî meşrep bir mutasavvıf olan Şeyh Hâlid, ince ruhlu, güçlü söyleyişleri olan bir şairdir. Ancak birçok mutasavvıf şair gibi onun da mutasavvıf kişiliği, şairliğini ve sanatkârlığını gölgede bırakmıştır.¹⁷ Tasavvufî şiir geleneğine sıkıca bağlı olduğu dizelerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'e övgüde bulunurken Süleyman Çelebi (ö. 825/1422) gibi *merhabâ* diyerek seslenen şair, mensup olduğu tarikatın adını zikretmeyi de ihmâl etmemektedir:

Sen tarik-i Nakşibendî'nin şâhı sultanısın

*Merhabâ yâ lücce-i deryâ-yı hikmet merhabâ.*¹⁸

O; divan şairi gibi kaside, gazel, murabba, muhammes ve halk şairi gibi koşma yazmıştır ama tam anlamıyla bir mutasavvıf şairdir ve şiirlerini tasavvufa hasretmiştir. Söz gelimi; divan şairleri gül, bülbül, aşk, sevgili gibi kavramları hem mecazî hem hakikî manaya gelebilecek şekilde kullanırken o, söz konusu mazmunları yalnızca gerçek anlamıyla ele almıştır:

Bir ben değilim bâğ-ı gülün bülbül-i zârı

*Sen cümle cihân halkına bir hânsın efendim.*¹⁹

Birçok mutasavvıf şair gibi, o da kendisinden önceki şairlerin ifadelerine benzer dizeler söylemiştir. Bu durum, onun edebiyatımızın önemli simalarından etkilendiğini göstermektedir. Yûnus Emre ve Seyyid Nesîmî (ö. 820/1417 [?]) gibi coşkun söyleyişleri, Şemseddin Sivasî ve Abdülahad Nûri (ö. 1061/1651) misal dizeleri bulunan şair, Fuzûlî (ö. 963/1556) gibi aşk derdinden hoşnuttur ve canını cananın dilemesinden dolayı mutluluk duymaktadır:

Cânımı cânân dilemiş müjdeler olsun gönül

*Eylemiş lutf-ı inâyet rahm edip efgânıma.*²⁰

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 3-14.

¹⁷ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 14.

¹⁸ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 186.

¹⁹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 175.

Sanat kaygısından çok manaya önem veren şair, dinî-tasavvufî unsurları edebî zevkle kullanmayı bilmiş ve söz sanatlarından istifade etmiştir. Meselâ; bir gazelinde İbrahim'in (a.s.) mucizesine telmihte bulunarak aşk ateşine düşmenin güzelliklerini bülbül ve pervane örneğiyle anlatan şair, şöyle demektedir:

İktidâ eyle Halîl'e sen de durma Hâlidâ

*Kendini odlara at gör bak nice güzlârı var.*²¹

1.3. Eserleri

Şeyh Hâlid'in biri manzum, ikisi mensur üç eseri bulunmaktadır. Bunlar; *Divan*, *Mektûbât* ve *Hilâfetnâme*'dir.

Gazel, müstezat, musammat, muhammes ve koşma gibi nazım şekillerini ihtiva eden gayr-ı müretteb *Divan*'ın iki yazma nüshası mevcut olup ikisi de CÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser üzerinde birkaç çalışma bulunmakla birlikte en kapsamlısı Alim Yıldız'ın *Şeyh Hâlid Divanı* adlı eseridir.²²

Şairin müridlerine yazdığı mektuplardan oluşan ve hayatına dair önemli bilgiler sunan *Mektûbât*'ın tek yazması CÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndedir. Tamamı yirmi yedi mektup olan eser, Ahmet Kutlu tarafından yayımlanmıştır.²³ Diğer mensur eseri, tasavvufî konuları muhtevi *Hilâfetnâme*'dir. On üç sayfadan oluşan eserin tek yazma nüshası da CÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'ndedir.²⁴

2. ŞEYH HÂLİD DİVANI'NDA GÖNÜL TASAVVURU

Anadolu insanının acıyla yoğrulduğu, buhranla yorulduğu bir dönemde yaşayan Şeyh Hâlid'in içinde bulunduğu ahvale ve şahit olduğu e'ale kayıtsız kalması düşünülemez. Böyle bir durumda insanlar, çaresizlik içerisinde Mevlâ'ya sığınırken; bir gönül erinin onun tecelligâhı olan gönülden dem vurması gayet tabiidir. Küçük yaşlarda yakınlarını kaybeden şairin konuşacak, dertleşecek ve gönlünü teselli edecek kimsesinin kalmadığı nazara alındığında bu husus daha manidar olmaktadır.²⁵ Nitekim şair, dizelerinde gönül

²⁰ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 211.

²¹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 223.

²² Alim Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, Sivas: Asitan Yay., 2011.

²³ Ahmet Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubâtı'nda Din ve Tasavvuf*, Sivas: Asitan Yay., 2011.

²⁴ Şeyh Hâlid, *Hilâfetnâme*, CÜ İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazma Eserler Böl., no: 003.

²⁵ Küçük yaşta anne ve babasını yitiren şâir, tahsil hayatı esnasında "manevî pederim" dediği amcası Hâfız Rahmî'yi kaybedince "Cenâb-ı Hâlık'tan başka medet ve inayet edecek gözünün

kavramına çok değinmiş, ona bazı vazifeler yüklemiş ve gönülle ilgili pek çok tamlama kullanmıştır.

2.1. Gönüle Yüklenen Vazifeler

Maneviyatın merkezi, hislerin kaynağı ve ilahî vasıfların tecelligâhı olan gönül, gerçek kimliğini bulmak için dertlenmeli ve derdinin devasını aramalıdır. Çünkü âlem Lokman ile dolu da olsa derman aramayana tabib ulaşmayacaktır²⁶. Bu da âşık olmak, sevgilinin derdiyle gözyaşı dökmek, kendini tanımak, benliği terketmek hülâsa; sivâdan berî olup güzel hasletlere bürünmekle mümkündür.

2.1.1. Âşık Olmak

Şeyh Hâlid'e göre; vahdete namzet olarak yaratılan gönül, fehm ü idraki varsa âşık olmalıdır. Çünkü cihanda aşk-ı canandan daha leziz bir şey yoktur, olamaz. Ancak bu aşkın bedeli ağırdır. Çünkü bu yolda yarvarmak yakarmak vardır, ağlayıp inlemek vardır, feryad u figan vardır, sevgilinin derdiyle yanıp kavrulmak, aşkıyla kül olup savrulmak vardır.²⁷ Fakat bunlar, âşığa yük değil, yârdır, yârandır, lezzet verir:

Her seher yalvar Hudâ'ya yüz sürüp eyle enîn

*Var mıdır uşşâka gönlüm âh u efgândan leziz.*²⁸

2.1.2. Gözyaşı Dökmek

Sevgilinin derdiyle yanan, cürm ü isyan kirlerinden arınıp vuslata ermek isteyen gönül, gözyaşını dost edinmelidir. Çünkü; gönlün ağlamalarından gelen kanlı yaşlar, göz penceresinden süzülükçe gönül, mâsivânın kirlerinden sıyrıлып vahdete uzanacaktır.²⁹ Fakat bu, sevgiliyi tatmin etmeyecektir. Çünkü; aşk askeri tarafından yağmalanıp kana boyanan gönlün hâline felekler bile merhamet edip ağlarken,³⁰ sevgili kayıtsız kalmaktadır. Bu durumda şair, naz makamında şahım dediği güzelden bunun hesabını şöyle sorar:

Ben ettikçe âh u nâle çeşmim yaşı döndü kana

yaşını silecek, garip gönlünü teselli edecek kimsenin kalmadığını" söylemiştir. Kutlu, *Şeyh Hâlid'in Mektubâtı'nda Din ve Tasavvuf*, s. 167, (mektup 10).

²⁶ Kadir Özköse, "Şeyh Hâlid Efendi'nin Divanı'nda İnsan-ı Kâmil Düşüncesi" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Sivas: 2016, 20 (2), s. 397.

²⁷ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 159, 163, 171, 173, 175, 180, 218, 246.

²⁸ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 174.

²⁹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 172, 228.

³⁰ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 218.

*Aceb hoş mu gelir şâhım dil ettikçe âh u enîn.*³¹

2.1.3. Kendini Bilmek

Bazı beyitlerinde gönlü nefis veya şahıs olarak tasavvur eden Şeyh Hâlid, *ilim ilim bilmektir/ ilim kendin bilmektir* sözü muktezasınca onu kendini tanımaya yönlendirmektedir. “Ey gönül, feyiz mumunu yak, gözünü aç ne olduğunu gör, neden zulmette kaldın, sen aydınlığa kavuşacak kabiliyete sahipsin”³² diyerek bu hususa dikkat çeken şair, onun hem halka hem de Hakk’a açılan iki vechinin bulunduğunu, terakki ile tedenniye müsait olduğunu şöyle dile getirmektedir:

İçin Hakk’a tışın halka olup mir’at-ı Rabbânî

*Melekdir sîretin ey dil dahi surette hayvânsın.*³³

2.1.4. Benlikten Geçmek

Âşık gönül, yoktan geldiğinin şuurunda olmalı, *sen çıkınca aradan kalır seni yaradan* sırrınca sevgilinin benliğinde varlığını eritmelidir. Bunu başardığında cihanı ve kendisini yokluktan varlık âlemine getiren Mevlâ’nın varlığını gönülde hissedecektir.³⁴ Şair, şu dizelerde benliği, güneş tutulmasına sebebiyet veren aya benzetmekte ve tecelli güneşinin doğuşunu benliğin terkine bağlamaktadır:

Unutup sen seni terk et sana senden eser koyma

*Küsûfu senliği kaldır tulû etsin gönülden ol.*³⁵

Şaire göre; gönlün vazifeleri bunlarla sınırlı değildir. O, âdeta bir dost gibi konuşup dertleştiği, hemhâl olduğu gönüle haddini bilmeyi, nefse aldanmamayı, insanların övgüsüne kanmamayı, şöhret libasından soyunmayı, tevhid ilmüne çalışmayı, ârif olmayı, ağyârı terketmeyi, sivâdan el çekmeyi, zikri dost edinmeyi ve tövbe ile tefekkürde daim olmayı öğütlemektedir.³⁶ Şair, fenadan ders alıp bâki olanda fena bulmanın ve gönlü manevî kirlerden arındırmanın gerekliliğini ise şu dizelerle dile getirmektedir:

Döküp gözyaşını gusl et olup pâk cürm ü isyândan

³¹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 171.

³² Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 237.

³³ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 237.

³⁴ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 207, 238.

³⁵ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 241.

³⁶ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 154, 164, 167, 168, 171, 172, 175, 180, 204, 206, 212, 214, 227, 228, 241, 237, 241, 247, 259, 266, 272, 284, 285, 288, 289.

*Fenâdan ders alıp sonra olup fâni o hazrette.*³⁷

2.2. Gönülle İlgili Tamlamalar

Şeyh Hâlid, gönülle ilgili gönül ateşi, gönül aynası, gönül bülbülü, gönül dağı, gönül gözü, gönül güneşi, gönül hanesi, gönül kâbesi, gönül kanı, gönül kuşu, gönül levhası, gönül mahı, gönül mülkü, gönül pervanesi, gönül sarayı, gönül tahtı, gönül yarası, deli gönül, gamlı gönül, garip gönül, hasta gönül, yanık gönül gibi pek çok tamlama kullanmaktadır.³⁸ Bunlardan bazıları şöyledir:

2.2.1. Gönül Dağı

Kur'an-ı Kerim'de beyan edildiği üzere "bir ateş gören Mûsâ (a.s.), ailesini bırakarak ateşin yanına yaklaştığında, buranın Tuva vadisi olduğu hatılatılmış ve kendisinden ayakkabılarını çıkarması istenmiştir".³⁹ "Rabbini görmek istediğinde Allah, "beni asla göremeyeceksin! Fakat (bunu iyice anlamak istersen) şu dağa bak, eğer (ona tecelli ettiğimde) dağ yerinde kalırsa o zaman beni görebileceksin" buyurmuş; tecelli ederek nurunu dağa yansıtınca dağ dümdüz olmuş, Mûsâ da bayılıp yere düşmüştür.⁴⁰ Hakk'ın tecelligâhu olması bakımından gönlü dağa⁴¹ benzeten şair, âşıklara varlık libasından soyunarak gönül dağına çıkmayı tavsiye etmektedir.⁴² Çünkü sevgili, gayrıdan tecerrüd eyleyen âşığına arz-ı cemal ettiği gibi, ağıyârdan sıyrılıp gönül dağına çıkana da cemalini temaşa ettirecektir:

Çıkıp Tûr-ı dile görsün cemâl-i Hazret-i yâri

*Tecerrüd eyleyen uşşâkına arz-ı cemâl etti.*⁴³

2.2.2. Gönül Güneşi/ Mahı

Mutasavvıflara göre; *şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır* kaidesine tasavvuf yolunda gidenler kendisine bir mürşid edinmelidir. Çünkü, müridin yolundaki

³⁷ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 228.

³⁸ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 163, 164, 166, 171, 172, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 197, 203, 204, 205, 207, 209, 211, 213, 212, 214, 215, 216, 220, 223, 230, 233, 238, 249, 283, 284.

³⁹ Tâhâ 20/10-12.

⁴⁰ el-A'râf 7/143.

⁴¹ Tasavvufî muhitte, dağdaki ateş kızılığı bakımından güle, ateşin peşinden giden kelîm vasıflı Mûsâ da bülbüle benzetilir. Bülbül, varlık libasından soyunmalı, gülün derdiyle gönül dağına çıkmalı ve kendinden geçmelidir ki vuslata erebilsin. Bilal Kemikli, *Sûfi Şairin İzinde Şiir ve İrfan*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2011, s. 20.

⁴² Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 227.

⁴³ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 290.

kesafeti kaldırıp ona mesafe katettirecek olan mürşiddir. Mutasavvıf bir şair olan Şeyh Hâlid de gönül güneşinde oluşan inkisafın kalkmasını mürşidin varlığına bağlamakta, tevhid halkasına dahil olmak isteyenlere bir mürşid bulmayı tavsiye etmektedir.⁴⁴ Gönül nurunun feyz-i Hak'tan geldiğini söyleyen şair, dalalet ve cehalet karanlığına çare olarak da gönüldeki mahı göstermektedir:

*Feyz-i Hak'dan iktibâs eder o nûru dâimâ
Zulmet-i cehl ü dalâle çâre dilde mâhı var.*⁴⁵

2.2.3. Gönül Hanesi

Gönül, ilahî sırların indiği feyiz mahalli, sevgilinin ağırlandığı mamur bir hanedir. Yârin gidişiyle viran olan gönül, onun gelişiyle şenlenir, hayat bulur. Şeyh Hâlid'e göre; gönül hanesine aşk ateşi düşünce, âşık, sevgilinin etrafında yana yana dönen bir pervane olur. Nihayetinde âşığı, vuslata erdirecek olan da budur.⁴⁶ Şair, aşağıdaki beyitte gönül hanesine düşen aşk odunu, mâsivâyı yakıp yok edecek bir unsur olarak görmektedir:

*Aşkın oduna gönlüm evin eyle karârgâh
Girdikçe sivâ gönlüme hep yansın efendim.*⁴⁷

2.2.4. Gönül Kâbesi

İnsan sevgisini şîar edinen mutasavvıf Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271[?]), "benim kâbem insandır" demiştir. Hakkı arayan, insana dolayısıyla gönüle yönelir. Zira sevgiliyi dileyenin yolu gönüldür⁴⁸. Âşıkların gönlünde gizli bir beytullah olduğunu söyleyen şair, sivâyı terk ederek âşık olmayı yeğlemektedir.⁴⁹ Çünkü; aşk minasına ulaşan sâlikler, dost için canlarını kurban eyledikten sonra sevgiliye kavuşmanın verdiği mutlulukla gönül kâbesini tavaf etmektedirler:

*Erişen sâlikân minâ-yı aşka
Ederler cânların dosta kurbânı
Gelip beyt-i dili tavâf ederler*

⁴⁴ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 212.

⁴⁵ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 180.

⁴⁶ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 181, 223.

⁴⁷ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 175.

⁴⁸ Hikmet Atik, "Eşrefî Bir Şair: Eşrefzâde Ahmed İzzeddin Efendi" *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî*, edit. Bilal Kemikli, İznik: Uludağ Yay., 2010, s. 288.

⁴⁹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 175, 180.

*Visâl-i yâr ile edip bayramı.*⁵⁰

2.2.5. Gönül Kanı

Edebiyatımızda sevgilinin bakışı, yaralayıcı olması bakımından kılıç ve hançer gibi keskin nesnelere benzetilir. Yârin süzgülün bakışı karşısında âşığın göğsü şerha şerha olmakta ve gönül kanı akarsular gibi çağlayıp sahralara taşmaktadır.⁵¹ Fakat âşık bu durumdan mustarip değil, mutlu ve mesuttur. O, aşk hançeriyle sinesinde yaralar açılmasını ve gönül kanının cismini gül rengine boyamasını istemektedir:

Vurup hançer-i aşkı sîneme aç yaralar şâhım

*Akıtıp hûn-i dilim cismimi al kana boyandır.*⁵²

2.2.6. Gönül Kuşu/ Pervanesi

Şeyh Hâlid'in dizelerinde gönül, kararının olmaması, sahraları dolaşması, uçup gitmesi ve sevgilinin etrafında dönmesi yönleriyle kuşa ve pervaneye de teşbih edilir.⁵³ Gönül pervanesi, yârin mum gibi aydınlatan güzelliği karşısında yanarken; gönül kuşu, hicran vadisinde ah edip inlemekte, gözlerinden kanlı yaşlar dökmektedir.⁵⁴ Şair, gönül kuşuna -seslenmek suretiyle- fânî dünyaya kanmaması, öldürücü zehir vereni sâki sanmaması şeklinde telkinde bulunur:

Ey murg-ı dilim fânî cihân bâki mi sandın

*Her zehr-i helâhil vereni sâki mi sandın.*⁵⁵

2.2.7. Gönül Levhası

Tasavvuf edebiyatında gönülle ilgili tasavvurlardan biri de gönül kitabı yahut gönül levhasıdır, gerçek aşk hikayesi bunlardan okunur⁵⁶. Gönül levhası tamlamasını kullanan şaire göre; aşk mektebine giderek muhabbet levhasından ders okuyan öğrenci yârin bilgisinden başkasına itibar etmeyecektir.⁵⁷ O, gönül levhasından aşk dersi alarak sevdadan gayrısını unutup aşk dersinin verildiği dergâha yüz tuttuğunu söylemektedir:

Rumûz-ı aşkı ders aldım okuyup levh-i dilden ben

⁵⁰ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 262.

⁵¹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 207.

⁵² Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 178.

⁵³ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 172, 186, 220, 223.

⁵⁴ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 171, 249.

⁵⁵ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 176.

⁵⁶ Cemal Kurnaz, "gönül", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yay., 1996, cilt: XIV, s. 151.

⁵⁷ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 185.

*Unuttum gayr-ı sevdâyı hemen dergâha yüz tuttum.*⁵⁸

2.2.8. Gönül Mülkü

Şeyh Hâlid'de gönül, aynı zamanda taht u tasarrufu sevgiliye ait olan bir mülktür.⁵⁹ Gönül sultanı, o mülkü istediğinde gülistan, dilediğinde viran eyler. Nitekim sevgiliye ait vasıfların yansıdığı gönül mülkü, sultanın esmasıyla hayat bulmakta, gidişyle yanıp kavrulmakta, vesvese, sivâ, cürm ü isyan ordusunun gelişle harab olmaktadır.⁶⁰ Gönül, cananın yurdu olduğu için gönül mülkünden gayrı mal ve mülkün fâni olduğunu söyleyen şair, ona sahip olan kölenin dahi aslında padişah olduğunu şöyle dile getirmektedir:

Hâlidâ uy eyle sülûk kalmaz sana bu mâl u mülk

*Gedâ iken olun mülûk mülk-i dilin eden sâfi.*⁶¹

Kudret sahibi padişahların iktidarlarıyla köprüler, çeşmeler yaptırılmaları ve ülkelerinde nehirlerin, ırmakların çağlaması gibi; gönül sultanı olan güzellerin bakışıyla da gönül mülkü delik deşik olmak suretiyle burada çeşmeler oluşmakta ve oradan akan yaşlar göz pınarlarından süzülerek deryalara karışmaktadır.⁶² Murada ermeyi, bülbül gibi ah u zar ederek sevgilinin toprağına yüz sürmeye ve gönül mülkünde güllerin açmasına bağlayan şair bu hususu şöyle ifade eder:

Yüz sürüp yerlere zâr et bülbül-i şeydâ gibi

*Güller açsın mülk-i dilde bermurâd etsin seni.*⁶³

2.2.9. Gönül Şehri/ Tahtı

Ay yüzlü güzelin hükümran olduğu gönül, bazen sevgilinin oturduğu başşehir, bazen taht olur. Sultanı görmek, ona kavuşmak isteyenler gönül şehrine girmelidirler.⁶⁴ Yârin bütün güzelliğiyle gönül tahtına doğduğunu söyleyen şair, onu sivâda arayanları kendi şahsında şöyle eleştirmektedir:

Pertev-i hurşîd-i yâr toğmuş gönül tahtında

*Bak şu Hâlid bîçâre sivâda yârin arar.*⁶⁵

⁵⁸ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 215.

⁵⁹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 164, 185.

⁶⁰ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 163, 166, 178, 180, 184, 189, 205, 209, 214.

⁶¹ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 238.

⁶² Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 207.

⁶³ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 174.

⁶⁴ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 180, 183, 284.

⁶⁵ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 284.

Şeyh Hâlid Divanı'nda gönül, *dil-i şeydâ*, *dil-i sûzân*, *dil-i biryân*, *dil-i hicrân*, *dil-i nâlân*, *dil-i nâşâd*, *derd-i dil*, *dilküşâd* gibi Farsça tamlamaların yanı sıra *garîb gönül*, *hasta gönül*, *gönül yarası* şeklinde Türkçe tamlamalarla da geçmektedir.⁶⁶ Gönülün garip, hasta ve yaralı oluşundan dem vuran şair, gönül yarasının tek devasının göz yaşı olduğunu ise şu dizelerle dile getirmektedir:

Keşf-i râz etsem de yoktur bulmadım ben bir devâ

*Göz yaşından başka ey dost bu gönül yarasına.*⁶⁷

Sonuç

Şeyh Hâlid, Anadolu coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Sivas şehrinde yaşamış bir mutasavvıf şairdir. Süleyman Çelebi, Fuzûlî, Şemseddin Sivasî, Abdülahad Nûri gibi şairlerden etkilenen; Yûnus Emre, Seyyid Nesîmî gibi coşkun söyleyişleri olan şair, hem divan edebiyatı hem halk edebiyatı nazım şekillerini kullanmış fakat şiirlerinde hep tasavvufî konulara yer vermiştir. Edebî bakımdan güçlü dizeler kaleme almasına rağmen son dönemde yaşamış olması, şairliğinin tasavvufî şahsiyetinin gölgesinde kalması ve *Divan*'ının nüshalarının Sivas dışına çıkmaması şairin yeterince tanınmasına engel olmuştur.

Küçük yaşta yakınlarını kaybedince gözyaşını silecek ve garip gönlünü teselli edecek kimsesi kalmadığını söyleyen şair, gönlünü dost edinmiş olmalı ki; şiirlerinde gönül kavramına çokça yer vermiş, onunla ilgili çeşitli tamlamalar kullanmıştır. Gerek içinde yetiştiği çevrenin gerekse mensup olduğu kültürün etkisiyle kavramı, tasavvufî geleneğe bağlı olarak ele almış, onunla ilgili çeşitli tasavvurlarda bulunmuş ve ona vazifeler yüklemiştir.

Şiirlerinde insanı konu alarak gönlün hâllerinden bahseden şair, insanın manevî yönünü ihmal eden günümüz insanına bir asır öncesinden bütüncül bir yaklaşım sunmuştur. Dolayısıyla onun dizeleri insanın hem zihin hem de gönül dünyasına ışık tutacak mahiyettedir. Onda hissiyat kaynağı, hüsün penceresi ve vuslat kapısı olarak telakki edilen gönül, *nurlu*, *huzurlu*, *mutlu*, *gül kokulu*, *kuşatıcı*, *mâmur* olmak gibi hoş ve güzel hasletlere namzet olduğu gibi; *yanık*, *dertli*, *gamlı*, *garip*, *yaralı*, *hasta*, *bî-çare* olmak gibi güç durumlara düşmeye de mahkumdur.

Aradığım gül kalmadı bu bâğda

⁶⁶ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 159, 171, 175, 182, 211, 213, 220, 230.

⁶⁷ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 230.

Çoktan düştü bâğçemize talan yâr
 Hasret-i yâr ile meskenim dağda
 Mecnun edip çölden çöle salan yâr
 Lâleli sünbüllü bir bâğ yetirdim
 Su verdim eşkimden güller bitirdim
 Çeşmi âhû nazlı yâri yitirdim
 Hani benim garip gönlüm alan yâr.⁶⁸

Kaynaklar

- Aclûnî, İsmâil, *Keşfü'l-hafâ ve Muzîlü'l-ilbâs*, Beyrût: el-Mektebetü'l-asriyye, 2006.
- Albayrak, Nurettin, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları, 2004.
- Aşkun, Vehbi Cem, *Sivas Şairleri*, Sivas: Kâmil Matbaası, 1946.
- Atik, Hikmet, "Eşrefî Bir Şair: Eşrefzâde Ahmed İzzeddin Efendi", *İznikli Gönül Adamı Eşrefoğlu Rûmî*, ed.: Bilal Kemikli, İznik: Uludağ Yayınları, 2010, 279-289.
- Bakırcıoğlu, N. Ziya *Şah Beyitler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Bâkiler, Yavuz Bülent, *Sözün Doğrusu 2*, İstanbul: Size Dergisi Yayınları, 2004.
- Banarlı, Nihat Sâmi, *Türkçe'nin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1999.
- Kemikli, Bilal, *Sûfi Şairin İzinde Şiir ve İrfan*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.
- Kurnaz, Cemal, "Gönül". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14: 150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kutlu, Ahmet, *Şeyh Hâlid'in Mektubâtı'nda Din ve Tasavvuf*, Sivas: Asitan Yayınları, 2011.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Özköse, Kadir, "Şeyh Hâlid Efendi'nin Divanı'nda İnsan-ı Kâmil Düşüncesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Sivas: 2016, 20 (2), 385-417.

⁶⁸ Yıldız, *Şeyh Hâlid Divanı*, s. 220.

- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.
- Şeyh Hâlid, *Hilâfetnâme*, CÜ İlahiyat Fak. Kütüp., Yazma Eserler Bölümü, no: 003.
- Tatcı, Mustafa, *Yûnus Emre Dîvân ve Risâletü'n-Nushiyye*, İstanbul: H Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
- Yıldız, Alim, *Sivaslı Şairler Antolojisi*, İstanbul: Sivaslılar Vakfı Yayınları, 2003.
- Yıldız, Alim, *Şeyh Hâlid Divanı*, Sivas: Asitan Yayıncılık, 2011.
- Yıldız, Alim, *Şiirin Gölgesinde*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.